

PAPPAA EI PIDÄ PALAUTTAA PARATIISIN: KOMMENTTI KAIKILLE KIELILLE YHTEISEN SANA-AINEISTON SÄILYMISESTÄ ALKUKIELESTÄ NYKYAIKAAN

Jussi Niemi, Yleinen kielitiede, Joensuun yliopisto

Vaikka kielellä erittäin todennäköisesti onkin monogeneettinen tausta, artikkelissa pyritään osoittamaan, että alkukielen sanastoa on turha edes yrittää rekonstruoida kielitieteen menetelmin. Kommentti kohdistuu erityisesti viimeaikaisiin väitteisiin siitä, että *papa*-tyyppiset sanat olisivat palautettavissa alkukieleen (esim. Bancelin & de l'Etangin tutkimus, ks. *New Scientist*, 2004). Paradoksaalista kyllä Bancel ja de l'Etang perustavat väitteensä sanatyypille, jonka todistusaineisto on historiallisten sukulaisuussuhteiden rakentamisessa heppoinen, ellei peräti olematon. Koko rakennelma nimittäin lepää onomatopoeettisen ja hoivakielellisen evidenssin varassa.

Avainsanat: Alkukieli, onomatopoeetikka, hoivakieli.

Tiede-lehden numerossa 8/2004 ilmestyi lyhyt selostus *New Scientist*-lehdessä ilmestyneestä ranskalaisten Pierre Bancelin ja Alain Matthey de l'Etangin tutkimusraporttiutisesta, jossa väitetään, että tutkijoiden tuhannen kielen otoksessa isää tai isänpuolista miessukulaista tarkoittava sana *papa* on niin yleinen, että sen on täytynyt merkitä isää (tms.) jo neandertalinihmisen kielessä. En tartu tässä keskusteluun neandertalin kielikyvystä, jonka on yleensä arvioitu olleen melko vaatimaton (esim. Lieberman, painososa). Lisäksi nykytiedon valossa näyttää siltä, että neandertalin ihminen ei ollut meidän edeltäjämme vaan eri kehityslinjaa (esim. mts.). Se, minkä haluan tuoda esiin nyt, on kieltä koskevissa keskusteluissa usein nouseva hypoteesi siitä, että jopa eri *kielikuntien* eri kielissä esiintyviä samanlaisia rakenteita,

erityisesti sanoja, voidaan varmuudella palauttaa yhteiseen historialliseen lähtöpisteseen, *New Scientist*-lehden artikkelissa peräti kaikkien kielten yhteiseen kantakieleen. Huolimatta *New Scientist*-lehden raportin herättämistä reaktioista alkukielen etymologoinnin innostus ei ole nähtävästi laantunut, sillä alkukielen innokkaasta etymologisoinnista tunnettu kielentutkija Merritt Ruhlen (esim. Ruhlen, 1994) näyttää hypänneen Bancelin ja de l'Etangin kelkkaan, koska heillä oli – ainakin verkosta löytyneiden ohjelmatietojen mukaan oli – yhteisesitelmä *Cradle of Language*-kokouksessa lokakuussa 2006 Stellenboschissa aiheesta ”Language in the Cradle 2: The Proto-Human words PAPA and MAMA and the origin of articulate language”. Historiallisen kielitieteen tärkeintä sukulaisuutta osoittavaa metodologia eli vertailevaa menetelmää käyttäen pääsemme kuitenkin rekonstruoimaan vain muutaman tuhannen vuoden takaisia kielimuotoja (kielitieteellisiin menetelmiin perustuvan ajastamisen vaikeudesta, ks. esim. Campbell 2003; Harrison 2003). Varhempien kielimuotojen suku-

Kirjoittajan yhteydet: Jussi Niemi,
Yleinen kielitiede, Joensuun yliopisto
PL 111, 80101 Joensuu
sähköposti jussi.niemi@joensuu.fi
<http://cc.joensuu.fi/linguistics>
Puh. 013-251 4306, 050 303 4337
Faksi: 013-251 4211/J. Niemi

laisuudet jäävätkin kielitieteellisen argumentaation tapahtumahorisontin tuolle puolen, jossa ihmisryhmien tms. välisiä suhteita tarkastellaan arkeologian ja genetiikan menetelmin. Näistä jälkimmäisistä voitaisiin kumminkin todeta – vanhaa lausahdusta laajentaakseni – etteivät ruukunpalaset ja geenit puhu, joten niiden *kieltä* koskeva evidenssi on epäsuoraa ja historian hämäryydessä siis erittäin epävarmaa.

Palataksemme ranskalaistukijoiden *papa*-hypoteesiksi tässä nimittämäni olettamukseen voidaan todeta, että yleinen tieteellisten (teoreettisten) kuvausten keskinäistä arviointia koskeva kriteeri on, että muutoin suunnilleen ”yhtä vahvoista” selityksistä valitaan se, joka on yksinkertaisin ja/tai vähemmän spekulatioita ja olettamuksia sisältävä eli niin sanotusti varmin. Kun yhtäältä (a) *alkukielisyyslolettamus* ja toisaalta (b) ihmisen *fysiologiaan perustuva selitys* ja siihen liittyvä (c) lapsen sosiaalistumisprosessiin kuuluva *hoivakieliselitys* laitetaan vaakakuppeihin, jälkimmäinen kahden selityksen ryväs on selvästi yksinkertaisempi ja varmempi, kuten toivottavasti alla saan osoitetuksi. Lisäksi fysiologis-sosiaalinen selityshehys ei todellakaan sodi niitä periaatteita vastaan, joilla muutoinkin selitämme ihmisen sosiaalista ja kielellistä käyttäytymistä.

Erittäin tärkeää on, että fysiologis-sosiaalisen selityksen hyväksymiseksi ei tarvitse postuloida joittenkin sanamuotojen säilymistä lähes muuttumattomina kymmenien tuhansien vuosien läpi – seikka joka on epäintuitiivinen kenelle tahansa, joka on hiukankin tarkastellut kielihistoriaa ja havainnut sekä muodon että merkityksen muutosherkyyden. On nimittäin kielen muutospaineita tuntien outoa olettaa, että ”alkukielinen” *papa* tms. olisi säilynyt *edes yhdessä kielessä* kymmenien tuhansien vuosien läpi sekä muodoltaan että merkitykseltään melko muuttumattomina saatikka sitten, että se oli-

si säilynyt sellaisena sadoissa kielissä. Epäily säilymistä kohtaan saa tukea siitä, että vain muutamia tuhansia vuosia sitten kantakielistään kehittyneet tytärkielet ja tytärkielien kieliryhmät ovat niinkin erilaisia kuin ne ovat esimerkiksi yhtäältä indoeurooppalaisessa (IE) ja toisaalta suomalais-ugrilaisessa (SU) kielikunnassa. Nimittäin aina kun verrataan sisarkielen sanastoa hiukankin laajasti, havaitaan, että muutokset ovat koskeneet niin sanojen muotoja kuin niiden merkityksiäkin. Tätä yleistä muutoksen periaatteen taustaa vasten olisi odotuksenvastaista, jos esimerkiksi yhtäältä IE- ja toisaalta SU-kantakielivaiheita kauempana menneisyydessä oletetun, kaikille kielille yhteisen kantakielien jokin sana olisi säilynyt niinkin muuttumattomina kuin kohdeartikkelin *papa*-hypoteesin perusteella ajatellaan. Väite tulee oudommaksi, kun todetaan, että sukulaissanasto ei todellakaan ole immuuni muutoksille tai jopa kieltenvälisille lainoille. Tätä immuniteetin puutetta voi todistaa sillä, että viime vuosikymmeninä suomen sana *äiti*, joka itsekin on – huomattakoon – germaaninen laina (esim. Häkkinen 2004), on saanut sellaisia omaa äitiä tarkoittavia hellytelymuotoja kuin *äiskä*, *äitskä* ja *äityli*, ja samaten (omaa) isää voidaan kutsua ainakin *isiksi*, *iskäksi*, *itskäksi* ja *isyliksi*. Lisäksi äitiä voidaan nimittää *mutsiksi* ja vaikkapa *mudeksi*, ja isää *faijaksi* ja *fatsiksi*. Tällaiset tunteenomaisia suhteita kantavat termit voivat siis muodoltaan muuttua itse asiassa jopa niin rajun ennakoimattomasti, etteivät niihin päde edes muutoksen yleiset ”äännelait”! Voisimmepa jopa väittää, että vanhempiemme ja muihin meitä kohtaan affektiivisessä ja/tai sosiaalisesti läheisessä suhteessa olevien tarkoitteiden nimityksiin liittyykin melkoista ”leikkelyä” tarvetta, joka saattaa johtaa muutoksiin, joita ei voi sanojen äänneasun yleisin periaattein kovinkaan ennakoita (vrt. hypokoristiset erisnimien muunnokset tyy-

liä *Ansku pro Anna, Sinttu pro Sinikka, Make pro Markku, Timppa pro Timo* ja yleisnimitysmuunnokset kuten *poju pro poika, telkku pro televisio*, ks. esim. Anttila, 1978).

Mainittakoon, että samalähtöisyysolettamuksia syntyy kielentutkimuksen sisällä muuallakin, mutta usein niiden kilpailijaksi löytyy todennäköisempi vaihtoehto. Esimerkiksi kontaktikielten, erityisesti pidginien ja kreolien samalähtöisyysolettamusta voidaan kritisoida sillä, että kontaktitilanteissa jonkinmoisen yhteisen kielen luojilla on samantapainen lähtötilanne, samantapaiset resurssit ja samanlainen ongelma-avaruus selvitettävänä ja on vain niin, että ihmiskielessä ja -mielessä on melko suppea määrä ”yksinkertaisia” keinoja luoda merkitystä kantavia yksinkertaisia perusrakenteita ja siten ilmaista itseään edes jotenkuten välttävästi.

Palataksemme *papa*-sanaan voimme Roman Jakobsonin klassisen artikkelin *Why ”mama” and ”papa”?* (1959/1962) tapaisesti todeta, että kohdusta maailmaan tullessaan lapsen on osattava ainakin yksi asia: imeä äitinsä rintaa. Imeminen aikaansaadaan huulilla ja kielellä. Kun näillä elimillä sitten tehdään enemmän tai vähemmän intentionaalisia ääntämyksiä, on artikulatorisesti helpointa pitää väylää joko kokonaan kiinni tai maksimaalisen auki (esim. [s]:n lausuminen on monimutkaisempaa toimintaa kuin vastaavalla ääntöpaikalla tehtävän [t]:n; edellisessä puhujan pitää hallita tarkoin kielen muoto, jotta tuloksena olisi oikeanlaatuinen suhina, jälkimmäisessä väylä kylmästi suljetaan). Suuväylän kiinniolo-tilan lauetessa syntyy siten [p]:n, [t]:n ja [k]:n tapaisten klusiilien ja seuraavan vokaalin jono eli esim. ääntämys *pa*, ja kiinni pistettäessä saadaan esimerkiksi ääntämys *ap*. Jos sulun aikana nenäväylä on auki, saadaan tulokseksi klusiiliarjaa vastaavat nasaalit, esim. [m, n, ŋ]. [a] on maksimaalisen väljä vokaali, jonka ääntämystä esimerkiksi lääkäri käyttää hyväkseen halutes-

saan kurkistaa syvälle suuhumme. Se on artikulatorisesti helppo äänne, koska väylä on auki eikä vain ”hiukan auki” kuten esimerkiksi vokaaleissa [e] tai [u].

Jos soveltaisimme Bancelin ja l’Etangin *papa*-hypotesin mukaista päättelyn logiikkaa laajemmin – miksi emme niin tekisi – vaikkapa suomen *kakka*-sanueeseen ja IE-kantakieleen postuloidun ulostamista tarkoittavaan *kaka/kakka*-sanaan (vrt. esim. latinan *cacare*, muinaisengl. *cukken*, muinaisiiirin *caccaim*, sanskritin *cakrt-*), voisimme heidän tapaansa iloisesti väittää, että suomen *kakka* ja indoeurooppalaiset samantapaiset muodot olisivat samalähtöisiä. Näin ei todennäköisemmin ole, sillä jo *perinteisesti* on nähty nämä kielissä toistuvat *kak(k)a*-muodot hoivakielen sanoina, jotka matkivat ulostamiseen liittyvää ähinää. Ähinä syntyy tunnetusti silloin, kun lapsi (ja aikuinenkin) sulkee äänihuulet ns. pytyllä pinnistellessään, ja äänihuulisulun laukeaman tapainen ääni aikaansaadaan myös kielen takaosassa äännteitä [k] tai [g] käyttämällä. *Kak(k)a*-sana on siis mm. *pap(p)an*, *appan* ja *mam(m)an* tai *tat(t)an*, *at(t)an* ja *nan(n)an* ja vastaavien ääntämysten tapainen *äänns*, joka keksitään eri kulttuureissa (ja suvuissa/perheissä) ikään kuin uudestaan ja uudestaan, ja ne leviävät, kunhan hoivaajat osallistuvat peliin ja kiinnittävät lausumat omiin tarkoitteisiinsa. Tyypillistähän on, että lapsen hoitajat, yleensä siis vanhemmat, käyttävät hoivakielessään lapsen varhaisen tuotoksen tapaisia sanoja, jotka saattavat levitä jopa yleisemminkin kieleen (esim. *pipi* ”kipeä”). Kieli- ja kulttuuri-tieteellisesti olisikin mielenkiintoista tutkia, *mihin tarkoitteisiin* nämä äänteellisesti yksinkertaiset hoivakielen sanat eri kielissä ja kulttuureissa sidotaan.

Lopuksi voidaan todeta, että *papa*-hypoteesi huojuu kahdella savijalalla, joiden kummankin käyttö on historiallisessa kielen rekonstruktioinnissa ellei peräti kielletty niin

ainakin epäilyttäväksi havaittu: Ensinnäkin *papa*-sanusto (siis myös *mama*, *kaka* jne.) on hoivakielisanaston ytimessä, ja hoivakielievidenssiä tulisi sukulaisuussuhteiden postuloinnissa välttää. Lyle Campbell (2003) toteaaakin asiasta suorasukaisesti seuraavaa:

It has been recognized for centuries that nursery formations (so-called *Lallwörter*, the *mama – nana – papa – dada – caca* sort of words) should be avoided in considerations of potential linguistic affinities, since these typically share a high degree of cross-linguistic similarity which is not due to common ancestry. (Mt., 273.)

Toinen *papa*-hypoteesin savijalka on juuttunut syvälle ”ähkimistekstissämme” ja ehkäpä myös imemiskeskustelussa yllä esiin tulleeseen onomatopoeettiseen aspektiin, minä todistusvoimasta voimme Campbellin yhtyen todeta:

Onomatopoeitic forms may be similar because the different languages have independently approximated the sounds of nature, and they must be eliminated from proposals of DGR [*distant genetic relationship*/jn]. (Mt., 272.)

Lopuksi kerrattakoon, että samalähtöisyys on erittäin houkutteleva hypoteesi, ja todennäköisimmin kieli syntyikin vain kerran lajimme kehityslinjassa. Kumminkin alkukielen sanamuotojen rekonstruktiointi on lähinnä spekulatiivista puuhastelua, josta pitkäaikaisten muutosketjujen radikaalisuuden ja lingvististen menetelmien ajallisen rajallisuuden tuntevat kielentutkijat mielellään sa-
noutuvat irti.

LÄHTEET

- Anttila, R. (1978). Formalization as degeneration in historical linguistics. Teoksessa P. Baldi & R. Werth (toim.), *Readings in historical phonology: Chapters in the theory of sound change*, (s. 348 – 376). University Park, PA: Pennsylvania University Press (alunperin teoksessa J. Anderson & C. Jones (1974) (toim.), *Historical linguistics*. Amsterdam: North-Holland).
- Campbell, L. (2003). How to show languages are related: Methods for distant genetic relationship. Teoksessa B. Joseph & R. Janda (toim.), *The handbook of historical linguistics*, (s. 262 – 282). Malden, MA: Blackwell.
- Cradle of Language* -kokouksen (Stellenbosch, EAT, 6.–10.10.2006) ohjelma, tulostettu 25.9.2006 sivulta <http://clc.sun.ac.za/Programme.htm>.
- Family words came first for early humans. *New Scientist*, nide 2457, 24.7.2004, s. 16.
- Harrison, S. (2003). On the limits of the comparative method. Teoksessa B. Joseph & R. Janda (toim.), *The handbook of historical linguistics*, (s. 212 – 243). Malden, MA: Blackwell.
- Häkkinen, K. (2004). *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.
- Jakobson, R. (1959/1962). Why ”mama” and ”papa”? Teoksessa R. Jakobson (1962), *Selected writings*, nide 1, (s. 538 – 545). The Hague: Mouton.
- Lieberman, P. (painossa). Current views on Neanderthal speech capacities: A reply to Boe et al. (2002). *Journal of phonetics*, www.sciencedirect.com, doi:10.1016/j.wocn.2005.07.002
- Ruhlen, M. (1994). The origin of language: Tracing the evolution of the mother tongue. New York: Wiley.
- Trask, L. Where do *mama/papa* words come from? Verkkosivulta www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/where_do_mama2.pdf 25.9.2006 tulostettu artikkeli.

DO NOT RE-TRACE YOUR PAPA TO PARADISE: A COMMENT ON THE PRESERVATION OF LEXICAL ITEMS FROM THE PROTO-LANGUAGE TO THE PRESENT DAY

Jussi Niemi , Linguistics, University of Joensuu

Although language most probably does have a monogenetic history, the present article will try to show that it is futile to try to reconstruct any word-forms of this presumed proto-language. More specifically, the present brief commentary is directed towards a recent attempt to trace currently existing *papa*-type of words to the proto-language (e.g., Bancel & de l'Etang as reported in *New Scientist*, 2004). Paradoxically enough, these scholars base their claims on a word-type the relevance of which in reconstructing linguistic relationship has been shown to be poor, if not insignificant, as their argumentation is based on onomatopoeic and caretaker-language evidence.

Key words: Proto-language, onomatopoeia, caretaker language.